

ANETA KWIATEK

Doktorantka w Katedrze Historii Literatury Oświecenia
i Romantyzmu Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

W KRĘGU WILEŃSKICH I WARSZAWSKICH KONTAKTÓW BIBLIOTEKI PUŁAWSKIEJ W LATACH 1805–1831

Abstrakt

W niniejszej pracy podjęto próbę opisu biblioteki puławskiej w pierwszej połowie XIX w. na podstawie korespondencji, katalogów oraz inwentarzy bibliotecznych pochodzących z tego okresu. Szczególne znaczenie w rozwoju biblioteki puławskiej w I połowie XIX w. miały Wilno i Warszawa. Kontakty biblioteczne z Warszawą (wymiana książek z Biblioteką Uniwersytecką, kontakty z bibliofilami, zakupy, licytacje) trwały nieprzerwanie do 1831 r. Długoletnie kontakty łączyły Czartoryskich z wieloma księgarzami, ale szczególnie istotne dla podjętych rozważań były kontakty z wileńskim drukarzem Józefem Zawadzki. Listy Zawadzkiego do Adama Kazimierza Czartoryskiego i korespondencja zwrotna kierowana do drukarza przez ludzi związanych ze środowiskiem puławskim świadczą nie tylko o kontaktach bibliotecznych, ale również o żywej wymianie myśli, zawierają bowiem wiele opinii o ówczesnej prasie literackiej, m.in. o „Dzienniku Wileńskim”, „Pamiętniku Warszawskim”, „Pamiętniku Magnetycznym” oraz ukazujących się dziełach, np. o *Malwinie* Marii Wirtemberskiej.

Słowa kluczowe

biblioteka puławska, Adam Jerzy Czartoryski, Adam Kazimierz Czartoryski, Karol Sienkiewicz, Puławy, Józef Zawadzki, Wilno, Warszawa

W niniejszej pracy podjęto próbę opisu biblioteki puławskiej w latach 1805–1831 na podstawie katalogów oraz inwentarzy bibliotecznych pochodzących z tego okresu. Ważne dla moich rozważań będą również sposoby pozyskiwania książek, stąd drugą grupę źródeł stanowią dokumenty i zbiory epistolografii związane z funkcjonowaniem biblioteki. Zwrócę uwagę na kontakty pracowników biblioteki puławskiej z księgarzami, drukarzami i bibliofilami, a także na działania mające na celu gromadzenie nowych książek i poprawę sposobu funkcjonowania samej biblioteki.

Wychodzę z założenia, że punktem wyjścia do poznania historii bibliotek jest badanie poszczególnych księgozbiorów. Badacze zajmujący się tą problematyką zwracają uwagę na to, że zbiory biblioteczne są nie tylko znakomitą źródłem do badań nad historią kultury, ale umożliwiają poznanie zainteresowań posiadacza biblioteki, a prześledzenie zmian zawartości księżnicy na przestrzeni jakiegoś okresu rzuca światło na rozwój jego zainteresowań naukowych i kulturalnych w tym czasie¹.

Interesujące mnie lata funkcjonowania biblioteki puławskiej są o tyle ważne, że w literaturze przedmiotu drugie piętnastolecie XIX w. uważane jest za czas stagnacji puławskiego życia literacko-kulturalnego². Powszechny jest sąd, że rok 1823, rok śmierci Adama Kazimierza, zamyka okres największego rozkwitu Puław. Jednakże to właśnie w latach 1823–1831 Adam Jerzy Czartoryski wraz z bibliotekarzem Karolem Sienkiewiczem doprowadzili bibliotekę puławską do ogromnego rozkwitu. Rok 1829 wieńczył długotrwałe zamierzenia, mające rozszerzyć działalność ośrodka o nowe dziedziny – drukarstwo oraz litografię. Powstała wtedy zarządzana przez Karola Sienkiewicza Drukarnia Biblioteczna, dzięki czemu księżna Izabela napisała w liście do syna, że Puławy stały się „ogniskiem wszystkiego, czego można sobie życzyć”³.

W latach 20. XIX w. powstały również najważniejsze katalogi biblioteczne, które sporządzili Łukasz Gołębiowski i Karol Sienkiewicz. Katalogi biblioteki puławskiej (Il. 3) przygotowane były w celach dokumentacyjnych i informacyjnych, dzisiaj mają przede wszystkim wartość źródłową. Oprócz katalogów bibliotecznych w Puławach sporządzano księgi inwentarzowe, które miały służyć przede wszystkim do kontrolowania liczby i cen gromadzonych książek⁴.

Czartoryscy odziedziczyli załączki późniejszej biblioteki puławskiej po własnej rodzinie oraz Opalińskich, Lubomirskich i Sieniawskich, jednakże największą część zbiorów pozyskali dzięki planowym akcjom, polegającym na penetrowaniu bibliotek klasztornych, zakupach oraz kontaktach z wydawcami – polskimi i zagranicznymi.

¹ J. Fercz, A. Niemczykowa, *Wstęp do nauki o książce i bibliotece*, Warszawa 1976, s. 84. Zob. K. Migoń, *Dawne katalogi biblioteczne jako źródło wiedzy o kulturze książki*, „Roczniki Biblioteczne” 2004, t. 44, s. 301–310; J. Rudnicka, *Dawne katalogi księgarskie jako źródło do dziejów książki*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1971, t. 7, s. 377–393; J. Skoczek, *Inwentarze biblioteczne jako źródło do dziejów kultury Polski epoki odrodzenia*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1957, t. 21, s. 267–270; K. Głombowski, *Biblioteka franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*, Wrocław 1953, s. 9–10.

² Zob. *Z przeszłości kulturalnej Lubelszczyzny*, oprac. A. Aleksandrowicz, R. Gerlecka, W. Śladkowski, S. Tworek, Lublin 1978; A. Aleksandrowicz, *Puławy*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, pod red. T. Kostkiewiczowej, Wrocław 1996.

³ I. Czartoryska, List do Adama Jerzego Czartoryskiego, [Puławy] 20 II [1829], B. Czart., rkps 1038, k. 484.

⁴ Dla naszych rozważań najistotniejsza będzie księga inwentarzowa prowadzona przez Sienkiewicza w latach 1824–1828 pt. *Książki obce przybywające od roku 1824 do Biblioteki* (B. Czart., rkps 12169) oraz *Katalog przybytków biblioteki puławskiej (1828–1830)* (B. Czart., rkps 12170) rejestrujący polskie i zagraniczne pozycje nabywane w tych latach.

Adam Kazimierz Czartoryski⁵ nabywał książki w czasie swych licznych podróży zagranicznych oraz u księgarzy warszawskich i wileńskich. Utrzymywał kontakty i popierał typografów działających w Warszawie, m.in. Michaela Grölla, Piotra Dufoura⁶, Tadeusza Mostowskiego, we Wrocławiu, m.in. Wilhelma Gottlieba Korna, później jego syna Johanna oraz Józefa Zawadzkiego w Wilnie. O nowościach wydawniczych informowali go zagraniczni korespondenci. Po 1800 r. Czartoryski uzupełniał księgozbiór antykwarycznie głównie w Wiedniu, nowsze dzieła sprowadzał za pośrednictwem księgarzy wileńskich, krakowskich, warszawskich oraz Kornów z Wrocławia. W 1806 r. zakupił do Puław księgozbiór Adama hr. Czapskiego z Krakowa, jednego z najczęstszych gości w miejscowych księgarniach, bywalca licytacji⁷.

Długoletnie kontakty łączyły Czartoryskich z wileńskim typografem Józefem Zawadzkiem. Początek regularnej wymiany listów rozpoczyna się w 1805 r., kiedy Zawadzki zainwestował w otwartą w tym czasie drukarnię pożyczką od Uniwersytetu Wileńskiego oraz od swojego życzliwego korespondenta Adama Kazimierza Czartoryskiego⁸. Wieloletnia korespondencja między drukarzem a Czartoryskim, a także ludźmi związanymi ze środowiskiem kulturalno-literackim Puław, m.in. z Feliksem Bernatowiczem i Krystynem Lachem Szyrmą, traktowała o zasadach nowoczesnego ruchu wydawniczego i księgarskiego, czynnikach rozwoju produkcji wydawniczej i sprzedaży książek oraz aktualnych ówczesnie problemach literackich. Przede wszystkim jednak Zawadzki informował księcia o swoich zamierzeniach i nowo podejmowanych inicjatywach wydawniczych, w które Czartoryski był bardzo często zaangażowany jako korektor, opiniujący przygotowywane do wydania dzieła. Typograf bardzo często pośredniczył w kontaktach Czartoryskich z innymi wydawcami i bibliofilami, a także ośrodkami naukowo-literackimi, przede wszystkim z Lwowem, Krzemieńcem, Krakowem oraz z kilkunastoma miejscowościami leżącymi na terenie dawnego Księstwa Litewskiego. Na polecenie księcia Zawadzki wysyłał jego *Myśli o piśmach polskich*⁹ do Wilna, Berdyczowa, Brześcia Litewskiego, Grodna, Kowna, Nieświeża, Kamieńca Podolskiego, Witebska oraz Krakowa, Poznania, Lwowa, Wrocławia i Warszawy. Kolejnych 25 egzemplarzy przesłał do Puław przez warszawską filię swojej drukarni.

⁵ W latach wcześniejszych książkę aktywnie zajmował się także Biblioteką Szkoły Rycerskiej Warszawskiego Korpusu Kadetów. Od początku jej założenia (1767) udzielał wskazówek dotyczących doboru książek i uzupełniał jej zasoby licznymi darami. Przyczynił się także do wzrostu i unowocześnienia księgozbioru Biblioteki Żołnierskiej Gwardii Pieszej Wielkiego Księstwa Litewskiego w Warszawie, której część włączył w 1783 r. do swojej biblioteki w Pałacu Błękitnym. Od 1791 r. z polecenia Komisji Edukacyjnej prowadził nadzór nad Biblioteką Żałuskich. Po 1800 r. sporo uwagi poświęcił Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego. Zob. J. Wojakowski, *Biblioteka Królewskiego Korpusu Kadetów w Warszawie*, Warszawa 1989.

⁶ J. Zawadzki, List do A. K. Czartoryskiego z 12 sierpnia 1806 z Wilna, [w:] *Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi*, t. 1, do dr. przygot. T. Turkowski, Wilno 1935, s. 1.

⁷ J. Pachoński, *Drukarze, księgarze i bibliofile krakowscy 1750–1815*, Kraków 1962, s. 252.

⁸ Zob. R. Cybulski, *Józef Zawadzki – księgarz, drukarz, wydawca*, Wrocław 1972.

⁹ Kwestie związane z wydaniem *Myśli o piśmach polskich* Adama Kazimierza powracają w korespondencji wielokrotnie, m.in. w listach z 24 listopada 1809 r. oraz z 31 marca 1810 r., [w:] *Materiały do dziejów literatury i oświaty...*, t. 1, s. 36, 43.

Listy Zawadzkiego do Czartoryskiego i korespondencja zwrotna kierowana do drukarza przez ludzi związanych ze środowiskiem puławskim świadczą również o żywej wymianie myśli z Wilnem, zawierają bowiem wiele opinii o ówczesnej prasie literackiej, m.in. o „Dzienniku Wileńskim”, „Pamiętniku Warszawskim”, „Pamiętniku Magnetycznym”¹⁰ oraz o ukazujących się dziełach, m.in. o *Malwinie* Marii Wirtemberskiej¹¹. Korespondenci dyskutowali również o tłumaczeniach technicznych terminów łacińskich i greckich na język polski oraz proponowanych reformach ortografii polskiej.

Zawadzki przede wszystkim jednak przysyłał do biblioteki puławskiej dzieła, które ukazały się w jego drukarni, prosząc przy tym księcia Adama Kazimierza o opinię o swojej produkcji wydawniczej. W 1807 r. przesłał do Puław pierwszy tom drugiego wydania *Początków chemii* Jędrzeja Śniadeckiego, rozprawę *O Żydach* Tadeusza Czackiego, zapowiadając nadesłanie *Słownika polsko-łacińsko-francuskiego Jana Litwińskiego*, byłego bibliotekarza Akademii Wileńskiej¹². W 1808 r. Czartoryski poinformował Zawadzkiego o odebraniu i lekturze *Eddy, czyli księgi religii dawnych Skandynawii mieszkańców* tłumaczonej przez Joachima Lelewela, udzielając przy okazji kilku wskazówek dla autora i wydawcy. Czartoryski rozpoznał zdolności przyszłego profesora Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego i Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, pisząc o jego „niepospolitym talencie” zapowiadany tłumaczeniem *Eddy...*, jednocześnie zaznaczył, że w kolejnej edycji dzieła należy podać informacje „z którego języka tłumaczone jest to dzieło, co zawsze zachować należy, skoro dzieło nie jest oryginalne”¹³. W tym samym liście z poleceniem wydania został przesłany Zawadzkiemu zbiór listów szwajcarskiego profesora fizyki i matematyki Leonarda Eulera do siostry Fryderyka Wielkiego, których tłumaczeniem miał się zająć rekomendowany przez księcia dominikanin Korzeniowski¹⁴. Czartoryski zaaprobował zaplanowane przez Lelewela i wileńskiego księgarza sporządzenie objaśnień do *Historii ksiązek i królów polskich* Teodora Wagi, podobnie życzliwie odniósł się do projektowanego przedrukowania dzieł dotyczących dziejów kościelnych oraz zbioru dzieł dziejopisów polskich¹⁵.

¹⁰ A. K. Czartoryski, List do Józefa Zawadzkiego z 23 lutego 1816, [w:] *Materiały do dziejów literatury i oświaty...*, t. 1, Wilno 1935, s. 99; F. Bernatowicz, List do Józefa Zawadzkiego z 29 lipca 1814, [w:] *ibid.*, s. 117; J. Zawadzki, List do Adama Kazimierza Czartoryskiego z 1816 roku, [w:] *ibid.*, s. 129.

¹¹ Józef Zawadzki w korespondencji z Feliksem Bernatowiczem następująco opisuje przyjęcie *Malwiny* w Wilnie: „*Malwina* przyjęta u nas z taką uprzejmością, jakiej żadne tu nigdy dzieło nie doznało. Wielu jest, co od szkół nigdy może książki w rękę nie miawszy, teraz z ciekawości *Malwinę* czytali i z tej okazji może i inne książki czytać ośmielią się. Była ona przez czas niejaki jedyną materią rozmów w wielu towarzystwach. Co większa, obudziła się chęć pisania powieści, malujących narodowe obyczaje z czasów dawnych” (zob. J. Zawadzki, List do Bernatowicza z 23 lutego 1816, [w:] *Materiały do dziejów literatury i oświaty...*, t. 1, s. 125).

¹² J. Zawadzki, List do Adama Kazimierza Czartoryskiego z 1807, [w:] *Materiały do dziejów literatury i oświaty...*, t. 1, s. 5.

¹³ A. K. Czartoryski, List do Józefa Zawadzkiego z dnia 27 maja 1808, [w:] *ibid.*, s. 15.

¹⁴ *Ibid.*, s. 19.

¹⁵ *Ibid.*, s. 15–17. Czartoryski udzielił księgarzowi wskazówek praktycznych dotyczących formatu planowanych wydań: „Radzę, gdy dzieła będą wychodzić historyczne, radzę, mówię,

Ocecił i skomentował przełożone przez Łukasza Gołębiowskiego *Podróże młodego Anacharsysa do Grecji* autorstwa francuskiego literata i badacza starożytności Jeana-Jacquesa Barthélemy'ego i kilkanaście innych wydawanych w Wilnie pozycji¹⁶.

W 1809 r. Zawadzki przesłał do Puław m.in. manuskrypt tłumaczonej przez Leona Borowskiego komedii Moliera pod tytułem *Filozofki*¹⁷, Biblię nieświeską, o zdobycie której apelował w kilku listach Adam Kazimierz oraz poinformował m.in. o druku *Historii rzymskiej* Goldszmida¹⁸. Feliks Bernatowicz skierował do Zawadzkiego prośbę o przysłanie „Wiadomości Brukowych”¹⁹, a Szyrma zamówił wszystkie numery „Dziennika Wileńskiego” oraz „Pamiętnika Warszawskiego”²⁰. Z zachowanej korespondencji wynika, że Zawadzki wysyłał do Puław większość swojej produkcji wydawniczej, nawet dzieła nienależące do najświetniejszych, co sam wyznał zobligowany przez Czartoryskiego do dostarczenia dokładnego rejestru dzieł przesłanych w ciągu kilku lat do Puław:

Regestr wszystkich ksiąg, jakie tylko JO książęciu posłałem, mam gotowy z wyrażeniem ich ceny i prześlę go na ręce Wać Pana Dobrodzieja. Z tego powodu w niemałym znajduję się ambarasie: ale bowiem nie spodziewałem się, że JO książę Jegomość pamiętać będzie tak mocno o tym rejestrze. Posyłałem więc księgi nie dlatego jedynie, aby znajdowały się w Bibliotece Puławskiej. Między posłanymi większa część takich, co nie warto było dla samego księcia Imci posyłać i nigdy bym tego nie uczynił, żebym mógł przewidzieć, że je konieczne na regestr zaciągać trzeba²¹.

Czartoryski zaangażował się również w prace przy edycjach konkretnych dzieł. W 1815 r. poproszono go o pomoc przy planowanym wydaniu *Pamiętników o dawnym rycerstwie*, których ukazanie, według Zawadzkiego, przyczyniłoby się do łatwiejszego poznania „wartości *Jerozolimy Wyzwolonej, Orlanda, Don Kichota*”²²

zarzucenia formatu *in folio*, a na tych miast format przyjąć *in octavo*, jako wygodniejszy i mniej straszący dla czytających”.

¹⁶ J. Zawadzki, List do Adama Kazimierza Czartoryskiego z 30 listopada 1819 roku, [w:] *Materiały do dziejów literatury i oświaty...*, t. 1, s. 51. *Podróże młodego Anacharsysa do Grecji* wydawane były przez Zawadzkiego kilka lat później w okresie 1819–1826.

¹⁷ J. Zawadzki, List do Adama Kazimierza Czartoryskiego z końca 1809, [w:] *ibid.*, s. 37.

¹⁸ J. Zawadzki, List do Adama Kazimierza Czartoryskiego z początku 1809, [w:] *ibid.*, s. 12.

¹⁹ F. Bernatowicz, List do Józefa Zawadzkiego z 2 września 1817, [w:] *ibid.*, s. 134.

²⁰ K. L. Szyrma, List do Józefa Zawadzkiego z 6 sierpnia 1816 oraz z 1 listopada 1815, [w:] *ibid.*, s. 137.

²¹ J. Zawadzki, List do nieznannej osoby (najprawdopodobniej ówczesnego bibliotekarza) z dnia 23 lutego 1816, [w:] *ibid.*, s. 110.

²² J. Zawadzki, List do Adama Kazimierza Czartoryskiego z 18 września 1815, [w:] *ibid.*, s. 90. Książę listem z 23 lutego 1816 r. informuje, że „bez zastanowienia przyjmie zlecenie przejrzania *Pamiętnika o dawnym rycerstwie* pana de la Curne de St. Palaye i korzystać będzie przy tym z objaśnień uczonego Klubera. Wybór WP jest trafny. Dzieło to połączyć może obydwą zamiary pożytku i przyjemności sposobem zachęcającym do czytania i zaostrożenia ciekawości, co jest u nas koniecznym, bo do tej pory sama i sucha pożyteczność mało kogo potrafiła wprawić w co innego, jak drzemanie”. Zob. *ibid.*, s. 98.

oraz przy poprawkach tłumaczenia *O elekcji Henryka Walezjusza na króla polskiego* Jeana Choisinina²³.

Równie trwały był jego kontakt z księgarzami warszawskimi. Natan Glücksberg²⁴ utrzymywał ściśle kontakty z księgarzami krajowymi i zagranicznymi, m.in. z francuskim drukarzem i grawerem Firminem Didotem, okresowo prowadząc w swojej księgarni skład głównych wydawnictw francuskich²⁵. Pod fałszywymi tytułami sprowadzał do Warszawy książki zakazane przez cenzurę, kupowane w latach 1824–1828 przez Czartoryskich. Wydawał też dzieła ich autorstwa. W 1818 r. ogłosił *Malwinę* Marii Wirtemberskiej. Uzyskawszy dzięki poparciu Adama Jerzego Czartoryskiego tytuł księgarza i typografa Liceum Wołyńskiego, założył w Krzemieńcu dobrze zaopatrzoną w podręczniki szkolne księgarnię. Warszawska filia wileńskiej typografii Zawadzkiego, którą prowadził Józef Węcki, zajmowała się drukowaniem *Pielgrzyma w Dobromilu* Izabeli Czartoryskiej. Węcki pozostawał w stałych kontaktach nie tylko z księgarnią Zawadzkiego w Wilnie, ale utrzymywał też stosunki z księgarzami obcymi, u których Czartoryscy zamawiali książki, m.in. z Martinem Bossange'em w Paryżu oraz księgarzami wiedeńskimi. Korzystano również ze składów należących do Korna, które znajdowały się u Michała Grölla w Warszawie, a także we Lwowie i w Poznaniu.

Adam Jerzy kontynuował ambicje swojego ojca, chcąc uczynić z rodowej biblioteki księżnicę narodową. Zamierzał przekształcić zbiory puławskie w warsztat naukowy do badań nad historią i literaturą ojczystą. Książki i rękopisy gromadził przede wszystkim pod kątem ich wartości badawczej. W 1823 r. sprowadzono do Puław, które miały stać się główną siedzibą biblioteki, część zbiorów rodzinnych przechowywanych dotąd w Sieniawie. W tym samym roku kierownictwo biblioteki objął Karol Sienkiewicz. Świetnie przygotowany do swej funkcji, doprowadził puławską bibliotekę do niebywałego rozkwitu. Z polecenia księcia Sienkiewicz wyjechał do Anglii, gdzie uzupełniał wiedzę bibliograficzną, zwiedzał biblioteki, dokonywał zakupów w księgarniach i antykwariatach²⁶. Na szerszą skalę wprowadził do biblioteki puławskiej stosowaną już wcześniej wymianę książek, a także wzorowany na obserwacjach angielskich stosunkowo nowy sposób sprzedaży dzieł

²³ F. Bernatowicz, List do Józefa Zawadzkiego z Sieniawy 23 lutego 1816, [w:] *ibid.*

²⁴ Wzmianki o księgarzu często pojawiają się w korespondencji Czartoryskich, m.in. A. J. Czartoryski, List do A. K. Czartoryskiego [1817], B. Czart., rkps 819, s. 145.

²⁵ M. Topińska, *Natan Glücksberg*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 36–40.

²⁶ Odwiedził m.in. British Museum, cenny księgozbiór lorda Spencera, The Library of the Faculty of Advocates w Edynburgu, Bibliotekę Uniwersytecką oraz Signet's Writers Library, biblioteki uniwersyteckie w Glasgow i Dublinie oraz Bibliotekę Bodleyana w Oksfordzie. Rezultatem jego starań było przesłanie do Puław 17 lutego 1821 r. 170 woluminów zakupionych za sumę 36 funtów 11 szylingów i 9 fenigów. Najważniejszym osiągnięciem było nawiązanie trwałych stosunków z czolowym londyńskim wydawcą Longmanem, które zaowocowały kilkuletnią współpracą. Wracając do Polski przez Niderlandy, Francję, Szwajcarię, Niemcy, prowadził nadal poszukiwania poloników i zwiedzał biblioteki. Zob. K. Sienkiewicz, *Dziennik podróży po Anglii 1820–1821*, Wrocław 1953.

– licytację²⁷. Kontakty z Warszawą dotyczyły przede wszystkim zaprowadzonej przez niego wymiany książek, licytacji oraz usług księgarsko-wydawniczych.

O istotnej wymianie duplikatów napisał Sienkiewicz do Adama Jerzego Czartoryskiego już 10 grudnia 1821 r.:

Zrobiliśmy wielką zamianę duplikat z Uniwersytetem Warszawskim na kilka tysięcy złotych wartości i ta jest z obopólną korzyścią. Od Chyliczkowskiego także za duplikaty drukowane dostaliśmy kilkanaście rękopisów z tych niektóre ważne i ciekawe bardzo. Jest podobny projekt ze Świdzińskim posiadaczem wielu rzeczy niepospolitych. Tymi tylko sposoby wzajemnie się wzbogacać można i miło jest uważać, że gorliwość o rzeczy ojczyste w wielu osobach wyrasta²⁸.

O wymianie między biblioteką puławską a warszawską mówi też protokół sesji tej ostatniej z 15 grudnia 1821 r., w którym wymienione zostały najcenniejsze dzieła uzyskane z Puław²⁹. Pierwszą partię książek pochodzących z wymiany warszawskiej biblioteka otrzymała na podstawie umowy z 25 października 1821 r., drugą, umową z 12 grudnia 1821 r. Odnośnie do pierwszej wymiany Sienkiewicz zanotował, że „Biblioteka Puławska dała polskich dzieł 213, w cenie złp 1417. Obcych dzieł 42, w cenie 3512 złp z ryczałtową podwyżką tych cen o 147 złp. Otrzymała za to od Biblioteki Uniwersyteckiej polskich dzieł 322 za 1251 złp, obcych 399 za złp 4605”³⁰. Dział polski uzupełniony został wieloma cennymi nabytkami, podobnie jak księgozbiór obcojęzyczny, wzbogacony zwłaszcza książkami historycznymi³¹. Grudniowa wymiana, w której pośredniczył bibliofil Jan Chyliczkowski, przyniosła bibliotece puławskiej 17 woluminów manuskryptów, natomiast warszawskiej 195 dawnych dzieł polskich³². Obie biblioteki również w latach późniejszych żywo interesowały się swoimi zbiorami, kilkakrotnie zwracając się do siebie z prośbą o przesłanie poszukiwanych książek. Już 27 kwietnia 1822 r. Gołębiowski prosił listownie warszawskiego podbibliotekarza o nadesłanie mu do Puław kilku dzieł³³. Biblioteki często pomagały sobie również podczas realizowania zamówień zagranicznych³⁴.

²⁷ K. Sienkiewicz, *Katalog duplikat biblioteki puławskiej, których licytacja ma odbyć się dnia 29 września i następnych 1829 roku w Warszawie*, Puławy 1829, s. IV.

²⁸ K. Sienkiewicz, List do Adama Jerzego Czartoryskiego z 10 grudnia 1821 r., Bibl. Czart., rkps 12167 [luźne karty].

²⁹ M. Łodyński, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807–1831)*, Wrocław 1958, s. 139. Zob. K. Kostenicz, *Biblioteka Publiczna przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim na podstawie protokołów czynności zarządu*, „Przegląd Biblioteczny” 1971, z. 3, s. 257–279.

³⁰ K. Sienkiewicz, *Katalog duplikat biblioteki puławskiej...*, s. VI.

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*, s. VIII–IX.

³³ Prośba dotyczyła dwóch wydań (z 1696 i z 1729) dzieła *De rebus a Carolo Gustavo Sueciae rege gestis commentariorum* Samuela von Pufendorfa. M. Łodyński, *op. cit.*, s. 223 i 269.

³⁴ Przykładowo 3 marca 1825 r. (z datą 10 lutego) przesłano wezwanie do Karola Sienkiewicza o nadesłanie bibliotece warszawskiej dzieła pod tytułem *Beiträge zur Kunde Preussens*, które przekazano do Puław wraz z innymi dziełami zamawianymi z Berlina.

Wspomniany Jan Chyliczkowski, z którym prowadzono sporadyczne wymiany książek, posiadał zasobny księgozbiór, na który w dużej mierze składały się części z rozproszonych zasobów Biblioteki Załuskich³⁵. Ciągłe wzbogacał swoją kolekcję, przeprowadzając transakcje z Puławami oraz Biblioteką Rady Stanu i Biblioteką Cesarską w Petersburgu³⁶. W wymianach z biblioteką puławską brali udział również: Paweł Jarkowski, Ludwik Morstin, Migdalski oraz wspomniany w cytowanym liście Sienkiewicza Konstanty Świdziński. Morstin, podopieczny Tadeusza Czackiego, uzupełniał swój księgozbiór zakupami duplikatów z biblioteki puławskiej. Jego księgozbiór złożony był w większości z dzieł historycznych oraz publikacji z zakresu wojskowości, co pozwala sądzić, że mogła interesować się nim również biblioteka puławska. Jarkowski, autor prac z zakresu bibliografii, od 1809 r. kierownik biblioteki Gimnazjum Wołyńskiego, prowadząc wymianę dubletów z biblioteką Czartoryskich i Biblioteką Uniwersytecką w Wilnie, uwzględniał przede wszystkim potrzeby uczniów i profesorów³⁷.

Licytacje zbiorów bibliotecznych nie były w Polsce tak popularne, jak wymiany książek. Zwłaszcza licytacje, których przedmiot ujęty był w drukowany katalog, nie były powszechnie stosowane. Sienkiewicz przed mającą się odbyć licytacją puławską wymienia 2 – warszawską z 1789 r. oraz krakowską z 1803 r.³⁸. Licytacje jako odmianę handlu księgarskiego, który „lubownictwo książ ożywia” uważał Sienkiewicz za „zaiste najdogodniejszy sposób, i za granicą powszechnie i od dawna przyjęty³⁹”. Bibliotekarzowi puławskiemu zależało na rozpowszechnieniu ważnej dla rynku księgarskiego praktyki licytowania książek. „Tylko należało, aby ten przykład mógł obudzić naśladowanie⁴⁰”, pisał w *Katalogu duplikat*, kontynuując:

Warszawa, Wilno, Krzemieniec mają duplikaty, ma je zapewne jeszcze i Kraków, a teraz może i Lwów. Przyjdzie kiedy do tego, że powstaną z martwych stosów i drogą jawną, każdemu dostępną i najkrótszą, trafią tam gdzie najwięcej pożądana być mogą⁴¹.

Sama licytacja, chociaż rozpoczęła się z opóźnieniem, bo dopiero w grudniu 1829 r.⁴², spotkała się z dużym zainteresowaniem. „Kurier Polski” donosił: „Miło patrzeć, jak biblioteka puławska rozsada się niby i rozkrzewia po księgozbiorach

³⁵ O. Błażejewicz, *Chyliczkowski Jan*, [w:] *Słownik pracowników książki...*, s. 127–128.

³⁶ Zob. E. Stodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815–1830*, Warszawa 1996, s. 147–148. W 1827 r. sprzedał Bibliotece Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim za 60 tys. zł swój księgozbiór liczący 4035 tomów łącznie z katalogiem.

³⁷ Zob. M. Danilewicz-Zielińska, *Życie naukowe dawnego Liceum Krzemienieckiego*, Warszawa 1937; S. Sierotwiński, *Jarkowski Paweł*, [w:] „Polski Słownik Biograficzny”, t. 10, Wrocław 1976, s. 620.

³⁸ Zob. K. Sienkiewicz, *Katalog duplikat biblioteki puławskiej...*, s. IV.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Ibid.*, s. V.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Licytację duplikatów biblioteki puławskiej pierwotnie zaplanowano na połowę 1829 r. Już 9 stycznia 1830 r. sprzedano 2290 z 3572 dzieł.

miłośników, możemy się spodziewać jeszcze nie jednej licytacji duplikat, tak za-
możnej podobno już nie doczekamy⁷⁴³.

Kontakty biblioteczne z Warszawą trwały nieprzerwanie do 1831 r. W 1830 r. pośrednikiem w kontaktach między Puławami a Warszawą był Narcyz Puchalski. W zarządzanej przez niego warszawskiej księgarni znajdował się główny magazyn wydawnictw puławskich. Puchalski przekazywał wychodzące w Puławach dzieła Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego oraz redaktorom ważnych ówczesnie periodyków warszawskich, m.in.: „Gazety Polskiej”, „Kuriera Polskiego”, „Kuriera Warszawskiego”, „Korespondenta Warszawskiego”, „Dziennika Urzędowego”. Korespondencja z Puchalskim dotyczyła przede wszystkim spraw związanych z Drukarnią Biblioteczną w Puławach, gdyż zawierała zamówienia dzieł, które Sienkiewicz i Adam Jerzy planowali przedrukować w Puławach. Często były w niej jednak poruszane sprawy związane z samą biblioteką – zwłaszcza prośby o pośredniczenie w kontaktach z księgarzami czy o odbiór nadchodzących z Paryża pak z książkami⁴⁴. W sierpniu 1830 r. Sienkiewicz napisał do Puchalskiego, aby ten przekazał bibliotekarzowi Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk prośbę o uzupełnienie rejestru duplikatów biblioteki Towarzystwa o ceny egzemplarzy, które wybrał do kupna⁴⁵. Planowane były również dalsze zamiany duplikatów biblioteki puławskiej. Puchalski został zobligowany do przekazania kierownikowi warszawskiej Biblioteki Publicznej, Samuelowi Bogusławowi Lindemu, że księżnica puławska jest „gotowa na zamianę duplikat” i „ma wiele wiekowych i ważnych dzieł ku temu⁷⁴⁶. Księgarz pośredniczył również w kontaktach z Glücksbergiem, który został wybrany na wydawcę przetłumaczonego w 1822 r. przez puławskiego nauczyciela Hipolita Błotnickiego *Wikarego Wakelfiedzkiego Goldsmitha*⁴⁷.

Najwięcej dzieł docierało do biblioteki bezpośrednio od wydawców. Adam Jerzy, podobnie jak niegdyś Adam Kazimierz, utrzymywał kontakty z wieloma księgarzami i drukarzami. Na podstawie *Katalogu przybytków biblioteki puławskiej (1828–1830)*⁴⁸, rejestrującego polskie i zagraniczne pozycje nabywane w tych latach, możemy stwierdzić, że kupowano wtedy wiele nowości literackich wydanych w Wilnie i w Warszawie. W Wilnie zaopatrywano się u Zawadzkiego oraz Neumana. W Warszawie oprócz Józefa Węckiego, Antoniego Brzeziny i Natana Glücksberga, dużą liczbę dzieł kupowano w drukarni Antoniego Gałęzowskiego. W skład zarządu spółki Gałęzowskiego wchodził m.in.: Wilhelm Malcz, Karol Hoffman oraz

⁴³ „Kurier Polski” 1830, nr 14, s. 66. Relacje o przebiegu licytacji zamieszczały liczne dzienniki warszawskie, np. „Gazeta Polska” 1830, nr 336, s. 1445–1446, „Kurier Polski” 1829, nr 7, s. 29, nr 14, s. 66, „Powszechny Dziennik Krajowy” 1830, nr 4, s. 24. Zob. A. Kraushar, *Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk. Monografia osnuta na źródłach archiwalnych*, Warszawa 1905, ks. 3, s. 69.

⁴⁴ K. Sienkiewicz, List do Narcyza Puchalskiego z dnia 30 września 1830 r., B. Czart., rkps 12160, k. 103.

⁴⁵ *Ibid.*, k. 55. Sienkiewicz odesłał rejestr, zaznaczając wybrane pozycje oraz tworząc w nim odpowiednią rubrykę na podanie cen.

⁴⁶ *Ibid.*, k. 103.

⁴⁷ 12160, Listy Sienkiewicza do Narcyza Puchalskiego, k. 5.

⁴⁸ *Katalog przybytków biblioteki puławskiej (1828–1830)*, B. Czart., rkps 12170.

związani z Puławami: Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, Łukasz Gołębiowski oraz Krystyn Lach Szyrma. Aktywny był w niej zwłaszcza Szyrma, który urządził w drukarni dział litograficzny, sprowadził z Francji najnowsze maszyny drukarskie, a z Anglii czcionki, co sprawiło, że przekształcił ją w jedną z najnowocześniejszych tego typu pracowni w stolicy⁴⁹. Od stycznia do listopada 1830 r. wychodził w niej redagowany przez Szyrmę oraz profesorów Uniwersytetu Warszawskiego Stanisława Franciszka Janickiego i Marka Antoniego Pawłowicza „Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury”. Periodyk stał się jeszcze jednym łącznikiem między Puławami a Warszawą, gdyż ważną jego część stanowiły informacje o wydaniach nowych dzieł, zwłaszcza o publikacjach puławian⁵⁰.

W *Katalogu przybytków biblioteki puławskiej (1828–1830)* zarejestrowano kilka przekładów Scotta, które starano się w tych latach, podobnie jak we wcześniejszych, gromadzić na bieżąco. W 1830 r. sprowadzono dzieło *Kenilworth. Romans historyczny* przełożone przez Erazma Rykaczewskiego, *Naręczona z Lammermooru* oraz *Purytanie szkoccy* w przekładzie Franciszka Salezego Dmochowskiego, a także wydane w Wilnie *Dugalda* oraz *Rob Roya*⁵¹. W tym samym czasie uzupełniono księgozbiór o kilka polskich tłumaczeń Byrona, m.in. o przełożone przez Wandę Malecką *Powieści* (1828) oraz drukowane w Drukarni Bibliotecznej w Puławach fragmenty *Giaura*⁵². W 1829 r. do Puław trafiły wydane w Wilnie *Ody* Campbella w przekładzie Konstantego Piotrowskiego⁵³. Sprowadzono na bieżąco wychodzące w stolicy powieści, m.in. przetłumaczone z języka niemieckiego powieści historyczne debiutującego w 1825 r. Aleksandra Bronikowskiego oraz dzieła Elżbiety Jaraczewskiej i Feliksa Bernatowicza⁵⁴, a także *Poezje* (wydanie paryskie i petersburskie) oraz *Konrada Wallenroda* (wydanie krakowskie i petersburskie) Adama Mickiewicza, entuzjastycznie przyjętego przez środowisko kulturalno-literackie Puław.

⁴⁹ W. Chojnacki, J. Dąbrowski, *Krystyn Szyrma. Syn ziemi mazurskiej*, Olsztyn 1971, s. 66. Autorzy zwracają uwagę na ambicje Lacha Szyrmy, który pragnął konkurować z drukarnią Glücksberga i zawarł w tym celu porozumienie z księgarzami wileńskimi.

⁵⁰ Już w pierwszym zeszycie pisma donosi o wydanej w drukarni puławskiej drugiej edycji *Pojaty* Feliksa Bernatowicza. Informuje również o edycji 2 dzieł Łukasza Gołębiowskiego *O ubiorach polskich* oraz *Lud polski, jego zwyczaje i zabobony*. Krótko wspomina się również o dramacie Wiktora Hugo *Hernani, czyli honor kastyljski*, który został przełożony przez Hipolita Błotnickiego oraz Karola i Leona Jana Sienkiewiczów, a następnie wydany w drukarni puławskiej (1830).

⁵¹ W. Scott, *Kenilworth. Romans historyczny z angielskiego przełożony przez Erazma Rykaczewskiego*, Warszawa 1828; idem, *Naręczona z Lammermooru. Romans przełożony przez F. Dmochowskiego*, Warszawa 1828; idem, *Purytanie szkoccy. Romans przełożony przez F. S. Dmochowskiego*, Warszawa 1828; idem, *Rob Roy*, Warszawa 1830.

⁵² G. Byron, *Powieści*, Warszawa 1828; G. Byron, *Giaur. Ułomki z poematu przekładania Władysława H. Ostrowskiego*, Puławy 1830 (z dopiskiem: druk biblioteczny).

⁵³ T. Campbell, *Ostatni człowiek – czułość poety (Ody)*, Wilno 1829.

⁵⁴ Rewersy i spisy pożyczonych książek, BPP rkps 531, t. 3, s. 47–48, 51–54, 63–66, 71–72, 83–84, 89–90, 351–352; *Księgi z Biblioteki Puławskiej pożyczone do czytania*, [w:] *ibid.*, s. 67–70. Według analizy Zofii Gołębiowskiej rękopisy te poświadczają, że częściej czytana literaturą była powieść. Zob. Z. Gołębiowska, *W kręgu Czarotoryskich. Wpływy angielskie w Puławach na przełomie XVIII i XIX wieku*, Lublin 2000, s. 167.

W późnym etapie omawianego okresu funkcjonowania biblioteki puławskiej dostawcami były głównie angielskie i francuskie firmy księgarskie. W latach 1824–1828 zamawiano książki od takich wydawców paryskich, jak: Martin Bossange, Pillet Aîné, Firmin Didot, Bachelier, Audot, Pollet. Kupowano również książki wydawane przez Pierre’a-François Ladvocata, znanego wydawcę dzieł romantycznych. Kupiono wydane przez niego dzieła Casimira Delavigne’a, Chateaubrianda, Byrona w cenionym ówczesnie przekładzie Amédée Pichota, Shakespeare’a, Guizota oraz Schillera. Pośrednikiem w kontaktach z paryskimi wydawcami był z pewnością P. Dufart, od którego wysyłane były książki. Wydania angielskie zamawiano głównie u Longmana, czołowego londyńskiego wydawcy, z którym zawarto umowę na dostawę książek. Kupowane były również pozycje wydawane przez Archibalda Davida Constable’a, szkockiego wydawcę i księgarza⁵⁵.

W interesujących nas latach zaopatrywano się również u polskich bibliofilów. W 1824 r. 27 dzieł w 48 woluminach kupiono od Michała Wiszniewskiego, a kolejne 148 łacińskich, 285 francuskich i 2 niemieckie od Łukasza Gołębiowskiego, pełniącego od 1823 r. funkcję sekretarza warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Na przełomie września i października wzięto też udział w licytacji po Stanisławie Ciesielskim. W 1826 r., kontynuowano zakupy, m.in. 14 grudnia u Czeklińskiego, gdańskiego edytora i językoznawcy Krzysztofa Celestyna Mrongowiusa i Korna w Lublinie⁵⁶.

Zarówno w Wilnie, jak i w Warszawie ceniono księgozbiór puławski. W Wilnie był on znany z dobrego wyposażenia w książki historyczne, którymi interesowali się członkowie rodziny Czartoryskich, a także uczestnicy tworzonych przez nią środowiska literacko-kulturalnego. W 1814 r. **Ignacy Onacewicz, będący zastępcą pro-**

⁵⁵ Już 20 stycznia 1824 r. dotarły do Puław przesłane od Longmana 24 dzieła w 37 woluminach, kolejne partie – 10 maja, 28 czerwca i 27 sierpnia w liczbie ok. 80 woluminów. Dostawy z Londynu były kontynuowane w 1825 r. Dnia 4 stycznia puławskiej bibliotece przybyły 53 dzieła w 64 woluminach i 37 tytułów czasopism. Kolejne przesyłki dotarły do Puław 9 lutego (11 dzieł w 25 woluminach) i 20 kwietnia (18 dzieł w 29 woluminach za kwotę 75 zł). Były one kontynuowane w 1826 r., a do Puław dotarły 13 lutego. Drugim dużym dostawcą książek w latach 1824–1828 był paryski drukarz i wydawca P. Dufart. Na początku 1824 r. przekazał do Puław około 60 dzieł, a 9 grudnia 150 dzieł w 264 woluminach, w tym kilka tytułów Radcliffe, pani Genlis i La Fontaine’a. W pierwszym kwartale 1826 r. otrzymano z Paryża 166 dzieł w 510 woluminach za cenę 6599 zł. Były wśród nich wydawnictwa wielotomowe, jak *Encyclopédie Méthodique*. Dnia 22 marca 1817 r. odebrano 35 dzieł, a 7 lipca kilkanaście tytułów pism i wydawnictw wielotomowych. Obliczeń dokonano na podstawie rękopiśmiennego inwentarza pt. *Książki obce przybywające od roku 1824 do Biblioteki*.

⁵⁶ Dnia 6 października 1827 r. zakupiono w Berlinie za sumę 93 zł 82 gr 24 dzieła w 44 woluminach po niemieckim astronomie Johannie Elertcie Bode. Dzieła niemieckie kupowano także od Korna. Pewna część księgozbioru pochodziła z darów, m.in. od Adolfa Binkowskiego (23 kwietnia 1825 r.), Bentkowskiego (w 1826 r. przekazał je Mrongowius), Williama Jacoba (13 stycznia 1827 r., *Travels In the South of Spain*), nauczyciela Moszyńskiego (1827). Swoje prace ofiarowali księciu Adamowi Jerzemu m.in. Thomas Christie, John Walker. Dzieła przysyłali też członkowie rodziny. W 1826 r. sam Adam Jerzy Czartoryski dostarczył z Marsylii 84 dzieła w 104 woluminach, a w 1827 r. książki z Włoch dotarły kilka razy w październiku (38 dzieł, 46 woluminów), w listopadzie (11 dzieł, 15 woluminów) i dwukrotnie w grudniu (łącznie 37 dzieł, 69 woluminów).

fesora historii powszechnej na Uniwersytecie Wileńskim, zwracał się do Adama Jerzego z prośbą o pomoc w uzyskaniu podstawowych zachodnioeuropejskich dzieł historycznych. Pisał do Czartoryskiego, że biblioteka uniwersytecka nie posiada ani jednego dzieła Robertsona, Gibbona, Fergusona, Hume'a, wyrażając nadzieję, że dzięki Adamowi Jerzemu „biedna Klio obronne wsparcie znajdzie”⁵⁷. Kilka lat później wyposażenie w dzieła historyczne docenił Adam Jerzy, który w korespondencji z 1821 r. prowadzonej z rektorem uczelni wileńskiej Szymonem Malewskim stwierdził, że biblioteka puławska „teraz jest dość dobrze w nowe dzieła prawne, historyczne i polityczne opatrzoną”⁵⁸.

⁵⁷ I. Onacewicz, List do Adama Jerzego Czartoryskiego z czerwca 1814 r., B. Czart., rkps 5463, s. 5.

⁵⁸ A. J. Czartoryski, List do Szymona Malewskiego, Puławy 20 XII 1821, B. Czart., rkps 2993, s. 560. W latach 1824–1830 nadal uzupełniano księgozbiór dziełami z szeroko rozumianej dziedziny historyczno-politycznej, dbając o rozbudowanie i tak dobrze zaopatrzonego w te pozycje księgozbioru. Biblioteka kontynuowała gromadzenie kompendiów historycznych dotyczących historii poszczególnych narodów. Spora grupa książek historycznych dotyczyła Napoleona, którym żywo interesowano się w Puławach. W latach 1824–1828 nabyto kilkanaście fundamentalnych dzieł cenionych wówczas ekonomistów, m.in. *Cours d'économie politique* (1823) Heinricha Friedricha von Storch, *Thoughts and details on the high and low prices of the thirty years from 1793 to 1822* (1824) Thomasa Tooke'a, *The Principles of Political Economy with a Sketch of the Rise and Progress of the Science* (1825) Johna Ramsaya McCullocha, *Applications de la morale à la politique* (1825) Josepha Droza, *Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* Adama Smitha, *Definitions in Political Economy* (1827) Thomasa Roberta Malthusa oraz *Plan for the establishment of a national bank* (1824) Davida Ricarda, kontynuatora myśli Smitha. Sprowadzane były również pozycje z zakresu różnych dyscyplin naukowych znanych ówczesnie naukowców, m.in. Charlesa Bonmeta, Léona Bezouta, Augustina Pyramusa de Candolle'a, Jeana Léopolda Nicolasa Frédéric Cuviera, Jeana Nicolasa Corvisarta des Maretsa. Czartoryscy uzupełniali księgozbiór również o nowe dzieła pedagogiczne autorstwa między innymi Williama Godwina, Pauline Guizot, Johanna Baptiste'a Grasera, pedagogów niemieckich: Augusta Hermanna Niemeyera, Christopa Gottlieba Zerrennera oraz Hansa George'a Nägela, który zastosował zasady cenionego w Puławach szwajcarskiego pedagoga Pestalozziego do nauczania muzyki w szkole. Permanentnie dbano o uzupełnianie dzieł z zakresu literatury. Sprowadzono głównie nowszą literaturę zachodnioeuropejską – angielską, docierającą tu bardzo często we francuskojęzycznych przekładach, niemiecką oraz francuską. Ówczesna literatura zachodnioeuropejska była sprowadzana do Puław równoległe z osiemnastowiecznymi dziełami pisarzy europejskiego oświecenia. W zasobach puławskiej biblioteki znajdowało się wiele egzemplarzy utworów powieściowych, które należały do najchętniej czytanych przez środowisko puławskie. Znalazło się w niej wiele wydań utworów Daniela Defoe, Jonathana Swifta, Tobiasa George'a Smolletta, Olivera Goldsmitha, Samuela Richardsona, Laurence'a Sterne'a oraz reprezentantów powieści gotyckiej – Horacego Walpole'a, Matthew Gregory'ego Lewisa i Charlesa Roberta Maturina oraz Ann Radcliffe. Podobnie, jak w całym okresie funkcjonowania biblioteki, również w latach 1824–1830 zamawiane były bieżące czasopisma społeczno-polityczne i literackie. W XVIII w. kupowano przede wszystkim pisma francuskie (44 tytuły), niemieckie (39 tytułów), angielskie (17 tytułów), informujące o osiągnięciach nauki okresu oświecenia, a także przedstawiające sprawy polityczne. W latach 20. XIX w. z czasopism angielskich i szkockich regularnie kupowano m.in. poświęcone krytyce literackiej „The Edinburgh Review or Critical Journal”, polityczno-literackie „The Quarterly Review”, radykalno-postępowe „Westminster Review” i poświęcone literaturze: „The New Monthly Magazine and Literary Journal”, „Blackwood's Edinburgh Magazine” oraz „Retrospective Review”. Importowane były również dzieła z zakresu filologii i językoznawstwa, a także niezbędne dla rozwoju rodzimego księgozbioru pomoce bibliograficzne – głównie katalogi bibliograficzne oraz literatura pomocnicza związana z działalnością bibliotek. Szczegółowe rozważania dotyczące charakteru przedmiotowego gromadzonego w latach 1824–1831 księgozbioru Czartoryskich przedstawię w osobnej pracy.

Księgozbiór puławski był znakomicie wyposażony w książki europejskie oraz nowszą literaturę, również romantyczną, a jego pionierski charakter był powszechnie znany. W 1830 r. Warszawska Biblioteka Publiczna zwróciła się do Sienkiewicza z prośbą o dzieła François-René Chateaubrianda oraz Augusta Wilhelma Schlegla⁵⁹.

Zaliczana w poczet bibliotek prywatnych księżnica Czartoryskich pełniła, w myśl właścicieli, zadania biblioteki publicznej. W swoich wspomnieniach Karol Druzewicz odnotował, że do biblioteki puławskiej „zwłaszcza w wakacje zjeżdżali się ludzie uczeni”⁶⁰, m.in. profesorowie i adiunkci z Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz innych uniwersytetów. Z biblioteki puławskiej korzystali również Joachim Lelewel oraz Walter Friedrich Clossius, profesor na uniwersytecie w Dorparcie, który oficjalnie dziękował Adamowi Jerzemu za udostępnienie dokumentów potrzebnych do prowadzenia badań naukowych⁶¹. Szczególnie, ze względu na pełnioną funkcję Adama Jerzego, były kontakty z Uniwersytetem Wileńskim. Jako kurator Wileńskiego Okręgu Naukowego, którą to funkcję pełnił Czartoryski w latach 1803–1824, stworzył on i nadzorował system edukacyjny w zachodnich guberniach cesarstwa⁶². Sobolewski, przyjeżdżający do biblioteki puławskiej w 1819 r. celem zebrania materiałów o literaturze i historii polskiej⁶³, dostarczył Adamowi Jerzemu spisy duplikatów biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego oraz biblioteki Liceum Krzemienieckiego. Rektor Malewski, wiedząc o bogatym wyposażeniu księgozbioru w Puławach, listownie zaznaczył, że „nie wiele znaleźć może się w katalogach dubletów takich dzieł, któryby były zdadne do zamiany z biblioteką puławską”, pisząc jednocześnie, że może również „okazać dublety ksiąg zakupowanych przez wojażerów”⁶⁴. Korespondencja Malewskiego z 1818 r. opisuje również dokładnie etapy urządzania sali bibliotecznej dla Biblioteki Uniwersyteckiej. Kurator Uniwersytetu Wileńskiego polecił sporządzenie katalogu książek potrzebnych nowo powstałej bibliotece, dzięki któremu mógłby zaakceptować pozycje wybrane przez profesorów i opiekunów biblioteki. „Dopiero po długim roztrząsaniu został takowy katalog spisany i go waszej książęcej mości przedstawię; stosownie do tego katalogu, gdy aprobatą go waszej książęcej mości nastąpi, będą księgi częściami zakupywać księgarze nasi”⁶⁵, pisał w liście z 26 sierpnia 1818 r. rektor Uniwersytetu Wileńskiego. Wybór dzieł kupowanych do biblioteki był więc całkowicie uzależniony od akceptacji Adama Jerzego, a w zakupach pośredniczyli księgarze wileńscy (głównie Zawadzki) i zagraniczni korespondenci, udzielający się również przy zamawianiu książek do Puław⁶⁶. Egzemplarze dzieł przesyłali również profesorowie Uniwersytetu Wileńskiego, korzystając ze stałych kontaktów między Adamem Jerzym a kancelarią uniwersytecką.

⁵⁹ M. Łodyński, *op. cit.*, s. 223 i 269.

⁶⁰ K. Druzewicz, *O bibliotece*, B. Czart., rkps 12240, k. 6.

⁶¹ E. Słodkowska, *op. cit.*, s. 220–221.

⁶² D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 1–2, Lublin 1991.

⁶³ Sz. Malewski, List do Adama Jerzego Czartoryskiego z 21 lipca 1819 r., k. 535.

⁶⁴ *Ibid.*, k. 826.

⁶⁵ Sz. Malewski, List do Adama Jerzego Czartoryskiego z 26 sierpnia 1818 r., k. 305.

⁶⁶ Zob. Sz. Malewski, Listy do Adama Jerzego Czartoryskiego, k. 825–826, 829.

Adam Jerzy podkreślał rolę puławskiej księżnicy, pisząc w liście do ministra Lubeckiego z 16 lutego 1823 r., że jest ona „więcej publiczną niż prywatną”⁶⁷. Według zachowanych rewersów książki wypożyczali m.in. Karol Khittel, Leon Sapieha, Stanisław Zamoyski, Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, Julian Ursyn Niemcewicz (Il. 1, 2), Rozalia Rzewuska⁶⁸.

Działania Czartoryskich w latach 1805–1830 bez wątplenia świadczą o dążeniu do rozwoju puławskiej biblioteki. Uruchomienie drukarni, litografii oraz papierni w Celejowie, a także intensywne działania mające na celu powiększenie księgozbioru są na to najlepszym dowodem. Z całą pewnością można stwierdzić, że rozwój biblioteki hamowały wprowadzane przez Czartoryskich oszczędności⁶⁹. Nadal jednak dysponowała ona pokaźną kwotą, co nie uszło uwagi Lindego, układającego w 1825 r. preliminarz budżetu Biblioteki Publicznej w Warszawie, zaznaczającego, „że fundusz 18 000 zł na kupno książek ciągle się niedostatecznym okazuje. Wszakże prywatna Biblioteka Puławska ma na rok 25 000”⁷⁰.

Na podstawie przebadanych materiałów rękopiśmiennych, przede wszystkim inwentarzy rejestrujących nabytki biblioteczne z lat 1824–1830 oraz korespondencji dotyczącej księżnicy, trzeba stwierdzić, że Puławy w tym czasie były jednym z ważniejszych centrów kulturowo-naukowych, otwartym na potrzeby środowiska wileńskiego, lwowskiego, krzemienieckiego i warszawskiego. Nieprzecenioną bazę dla wymiany myśli intelektualnej zapewniała biblioteka puławska pod zarządem Adama Jerzego Czartoryskiego, bowiem była ona w tym okresie jedną z najlepiej zaopatranych w książki europejskie bibliotek w kraju.

Bibliografia

Źródła archiwalne i rękopiśmienne

Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie

Rkps: 819, 2993, 5463, 5535, 12160, 12167, 12168, 12169, 12170, 12240.

⁶⁷ W związku z publicznym charakterem biblioteki w liście prosił księżę o zwolnienie od opłaty cła za książki i archiwalia przewożone w tym czasie z Sieniawy do Puław. A. J. Czartoryski, List z dnia 16 lutego 1823 roku, [w:] B. Czart., rkps 12167 [luźne karty].

⁶⁸ Ilustracje 1 i 2 przedstawiają rewersy Klementyny z Tańskich Hoffmanowej oraz Juliana Ursyna Niemcewicza.

⁶⁹ O czasowe zmniejszenie kosztów na utrzymanie biblioteki i zaspokajanie pasji bibliofilskich zajmującego się nią Adama Jerzego, prosiło rodzeństwo, zwłaszcza Zofia Zamoyska i Adam Konstanty (Z. Zamoyska do A. J. Czartoryskiego, Puławy II VI [1823], B. Czart., Ew., rkps 1129; K. Czartoryski do A. J. Czartoryskiego, Puławy 16 IX 1826, B. Czart., Ew., rkps 833, s. 214). Zob. Z. Gołębiowska, *W kregu Czartoryskich...*, s. 28.

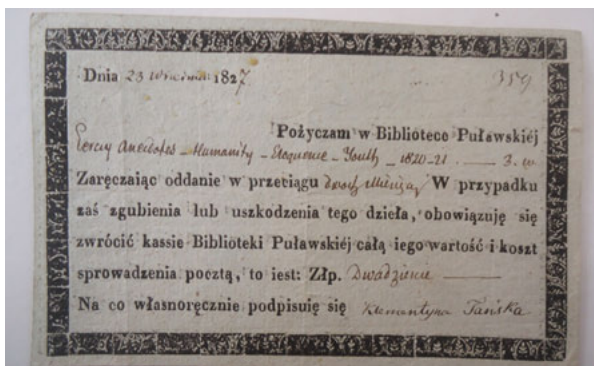
⁷⁰ M. Łodyński, *op. cit.*, s. 138.

Opracowania

- Aleksandrowicz A., *Puławy*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 1996, s. 576–585.
- Beauvois D., *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 1–2, Lublin 1991.
- Błażejewicz O., *Chyliczkowski Jan*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 127–128.
- Bogdanow H., *Piśmiennictwo historyczne w księgozbiorach szlachty krakowskiej w XVIII wieku jako wyraz jej zainteresowań czytelniczych*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, R. 27.
- Buczek K., *Biblioteka puławska w czasie walk powstania listopadowego*, „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10/12, s. 155–170.
- Chojnacki W., Dąbrowski J., *Krzysztof Lach Szyrma. Syn ziemi mazurskiej*, Olsztyn 1971.
- Cybulski R., *Józef Zawadzki – księgarz, drukarz, wydawca*, Wrocław 1972.
- Danielewicz J., Frączyk T., *Sienkiewicz Jan Karol*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, s. 815–816.
- Danilewicz-Zielińska M., *Życie naukowe dawnego Liceum Krzemienieckiego*, Warszawa 1937.
- Dębicki L., *Puławy (1762–1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwum ks. Czartoryskich w Krakowie*, t. 1–4, Lwów 1887–1888.
- Fercz J., Niemczykowa A., *Wstęp do nauki o książce i bibliotece*, Warszawa 1976.
- Frączyk T., *Drukarnia Biblioteczna w Puławach*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1960, t. 6, s. 134–163.
- Gołębiowska Z., *W kręgu Czartoryskich. Wpływy angielskie w Puławach na przełomie XVIII i XIX wieku*, Lublin 2000, s. 167.
- Glombiowski K., *Polska literatura na Śląsku od XVI do końca XVIII wieku. Studium z zakresu historii użytkowania książki*, Katowice 1960.
- Kostenicz K., *Biblioteka Publiczna przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim na podstawie protokołów czynności zarządu*, „Przegląd Biblioteczny” 1971, z. 3.
- Kraushar A., *Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk. Monografia osnuta na źródłach archiwalnych*, Warszawa 1905, ks. 3, s. 69.
- Łodyński M., *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807–1831)*, Wrocław 1958.
- Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi*, t. 1, do dr. przyg. T. Turkowski, Wilno 1935.
- Migoń K., *Dawne katalogi biblioteczne jako źródło wiedzy o kulturze książki*, „Roczniki Biblioteczne” 2004, t. 44, s. 301–310.
- Pachoński J., *Drukarze, księgarze i bibliofile krakowscy 1750–1815*, Kraków 1962.
- Rudnicka J., *Dawne katalogi księgarskie jako źródło do dziejów książki*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1971, t. 7, s. 377–393.
- Topińska M., *Natan Glückskberg*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 36–40.
- Sienkiewicz K., *Dziennik podróży po Anglii 1820–1821*, Wrocław 1953.
- Sienkiewicz K., *Katalog duplikat biblioteki puławskiej, których licytacja ma odbyć się dnia 29 września i następnych 1829 roku w Warszawie*, Puławy 1829.

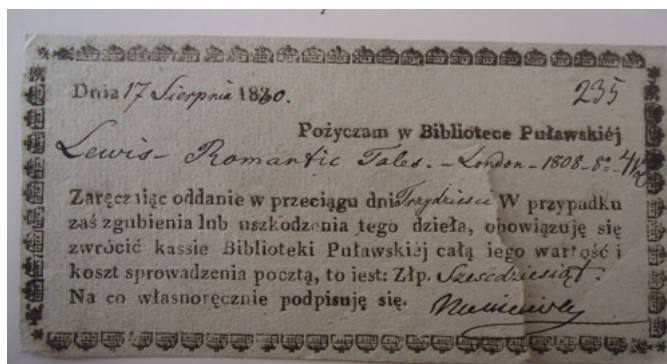
- Sierotwiński S., *Jarkowski Paweł*, [w:] „Polski Słownik Biograficzny”, t. 10, Wrocław 1976, s. 620.
- Skoczek J., *Inwentarze biblioteczne jako źródło do dziejów kultury Polski epoki odrodzenia*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1957, t. 21, s. 267–270.
- Śladowska E., *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815–1830*, Warszawa 1996.
- Vademecum Polonisty. Sybillińskie odcienie historyzmu porzobiorowego. Rekonesans pierwszy*, „Przegląd Humanistyczny” 1993, z. 4, s. 105–114.
- Wojakowski J., *Biblioteka Królewskiego Korpusu Kadetów w Warszawie*, Warszawa 1989.
- Z przeszłości Biblioteki Muzeum XX. Czartoryskich oraz przyczynki do dziejów Biblioteki Poryckiej*, Kraków 1936.
- Z przeszłości kulturalnej Lubelszczyzny*, oprac. A. Aleksandrowicz, R. Gerlecka, W. Śladowski, S. Tworek, Lublin 1978.

Ilustracje

Il. 1. Rewers Klementyny z Tańskich Hoffmanowej

Źródło: Bibl. Czart., rkps 12168, *Rewersy na wypożyczone książki*, k. luźne.

Il. 2. Rewers Juliana Ursyna Niemcewicza

Źródło: Bibl. Czart., rkps 12168, *Rewersy na wypożyczone książki*, k. luźne.

